

DISKUSIE – POLEMIKY

NEPRESNOSTI V DISKUSII O PRESNOSTI

Dezider KAMHAL

Chcel by som sa vrátiť k hlavnej téme diskusie v prvom čísle časopisu *Organon F*. Nejde mi ani tak o reakciu ostatných diskutujúcich na mojich pár poznámok, ale skôr o rozvinutie niekoľkých len aforisticky podaných myšlienok.

Hneď na začiatku sa priznávam, že som sa dopustil týchto preheškov voči presnosti:

1) namiesto vety „Ide teda o pokus považovať za kritérium presnosti jazyka jednoznačné priradenie empirického objektu (objektov) individuovým výrazom“ ([3], 53) som mal napísať vetu „Ide teda o pokus považovať za kritérium presnosti jazyka, *okrem iného*, jednoznačné priradenie empirického objektu (objektov) individuovým výrazom“.

2) O priradovaní empirického objektu individuovému výrazu nejakého jazyka sa samozrejme hovorilo len pri výrazoch, ktoré denotujú zmyslovo vnímateľné predmety, nie všeobecne.

3) Veta „Rozumiem tomu tak, že konštanta nemôže mať presný význam, lebo jej významom je denotát“ ([3], 53) by mala znieť „Rozumiem tomu tak, že konštanta nemôže mať presný význam, lebo *súčasťou jej významu je aj denotát*.“

4) Pravdepodobne som sa dopustil aj ďalších nepresností.

Podozrievam Paľa Cmorejja, že sa pri interpretácii môjho príspevku riadil Princípom interpretačnej neláskavosti, a to na základe týchto dôvodov:

A. Pred vyššie uvedenou vetou z môjho príspevku do diskusie stála veta: „Ešte niekoľko poznámok k chápaniu 'ideálne presného jazyka', čiže takého, 'v ktorom by každá konštanta mala absolútne presne vymedzený denotát, každá premenná presne určenú oblasť premennosti'“. To znamená, že som predpokladal, že sa môžem obmedziť len na výrazy jedného typu bez toho, aby to vyvolalo dojem, že som Paľovi Cmorejovi pripísal názor, že presnosť jazyka redukuje na presnosť jedného typu výrazov tohto jazyka. Predpokladám však, že keby konštanty nejakého jazyka nemali „absolútne presne vymedzený denotát“, Paľo by ho vtedy, keď článok napísal, nepovažoval za presný jazyk. Koniec koncov vo svojej reakcii na môj diskusný príspevok nakoniec napísal, že z jeho *vtedajšieho* stanoviska vyplýva, že „jazyk s výrazmi, ktoré majú zmysel, no nie denotát, je nepresný“ ([3], 66).

B. Naozaj by som ťažko v stati *Ideál a možnosti exaktnosti* hľadal miesta, na základe ktorých by som mohol „jednoznačne usudzovať na ... stotožňovanie významu výrazu s jeho denotátom“ ([3], 66). Uvažujme však o „ideálne presnom jazyku“, jazyku, „v ktorom by každá konštanta mala absolútne presne vymedzený denotát, každá pre-

menná presne určenú oblasť premennosti atď.“ ([1], 58). Ak to znamená, že napr. konštanta, ktorá je súčasťou tohto jazyka, má presne určený význam, pomocou ktorého môžeme jednoznačne určiť denotát, tak prečo nehovoriť radšej o „presne vymedzenom význame“? Ale ak môže mať nejaká konštanta presne určený význam bez toho, aby mala denotát, prečo spájať presnosť jazyka napr. s presne určenými denotátmi jeho konštant? Priznávam, že k radikálnemu tvrdeniu „...že konštanta nemôže mať presný význam, lebo jej významom je denotát“, ktoré som implicitne pripísal P. Cmorejovi, ma zviedlo moje spájanie presnosti jazyka a typov výrazov, ktoré sa v ňom vyskytujú s intenziou výrazov, nie s ich extenziou, ako to robil Paľo Cmorej v čase, keď napísal [1]. Práve preto by inkriminovaná veta mala znieť: „Rozumiem tomu tak, že konštanta nemôže mať presný význam, lebo súčasťou jej významu je aj denotát.“ Tento názor si trúfam pripísať autorovi článku [1], nech už je táto rola (zastúpená kurzívou vytlačeným výrazom) stelesňovaná akýmkoľvek denotátom. Mohol by som na základe state [1], najmä na základe uvedeného citátu, ale napríklad aj na základe jeho argumentácie v [1] na stranách 54-57 pripisovať Paľovi Cmorejovi z roku 1970 takýto názor?

Nemal som v úmysle tvrdiť, že presnosť viet (1) až (4), ktoré som uviedol v diskusii, postupne v istom zmysle rastie. Ani som netvrdil, že sú rovnako presné. S chuťou sa zacitujem: „O presnosti či nepresnosti viet (1)-(4) môžeme uvažovať vzhľadom na konkrétnu otázku, vzhľadom na to, čo chceme vedieť, keď sa opýtame na pôvod citátov. Každá z odpovedí (1)-(4) môže byť vzhľadom na príslušnú otázku presná alebo nepresná.“ ([3], 53).

V nasledujúcej úvahe predpokladám, že výrazy použité vo vetách sú jasné, ostré a jednoznačné. Nezaoberám sa vetami, ktorých nepresnosť súvisí s nejasnosťou alebo dokonca nezmyselnosťou výrazov, ktoré sa v nich vyskytujú.

Skúsme sa spýtať napríklad takto:

a) „Z ktorej Wittgensteinovej práce sú uvedené citáty?“ Z uvedených viet by presnou odpoveďou na otázku a) bola veta (3). Aj veta (4) obsahuje názov práce, na ktorý sa vlastne pýtame, ale hovorí nám aj čosi o stránkach, na ktorých sa citáty nachádzajú, teda čosi, na čo sme sa nepýtali. Vety (1) a (2) na otázku a) vôbec neodpovedajú. Teda upresňujem: Vety (1) až (4) môžu, ale nemusia byť odpoveďou na príslušnú otázku. Je otázne, či napríklad v tomto prípade vôbec možno vety (1) a (2) nazvať odpoveďami na uvedenú otázku. Alebo ich máme nazývať nepresnými odpoveďami? Nepresnou odpoveďou by v istom zmysle bola aj veta (4), lebo obsahuje aj niečo, na čo sme sa nepýtali. Môžeme sa však spýtať aj takto:

b) „Čím bol autor uvedených citátov?“

Z viet (2)-(4) sa dozvieme, ako sa autor citátov volal, ale nič o tom, čím bol. Presnou odpoveďou na otázku b) by bola veta (1). Napriek tomu, že je menej „obsažná“ alebo „asertívne slabšia“ ako ostatné vety.

Meno autora citátov uvedených v mojom diskusnom príspevku je určené výrazom „Ludwig Wittgenstein“, nie výrazom „jeden z najvýznamnejších filozofov 20. storočia“. Ak ide práve o to, čiže o meno autora citátov, môžeme povedať, že veta obsahujúca

výraz „Ludwig Wittgenstein“ je presnejšia než ostatné. Lenže ak nejde o meno autora, uspokojí nás aj veta „Autorom citátov je nejaký filozof“. Je dostatočne presná (vzhľadom na to, o čo nám ide) a neviem, či je „asertívne slabšia“ než veta „Autorom citátov je Ludwig Wittgenstein“. Keď chceme vedieť, ako sa volal autor uvedených citátov, nepomôže nám, keď vieme, že bol jedným z najvýznamnejších filozofov 20. storočia. Keď chceme vedieť, čím bol autor uvedených citátov, nepomôže nám, keď vieme, že sa volal Ludwig Wittgenstein. (Museli by sme vedieť, že Wittgenstein bol jedným z najvýznamnejších filozofov 20. storočia, teda museli by poznať ešte ďalšiu propozíciu, totiž tú, ktorá nasleduje za „že“).

Rozdiel medzi vetami (1)-(4) majú na svedomí výrazy „jeden z najvýznamnejších filozofov 20. storočia“ a „Ludwig Wittgenstein“, resp. „istá práca Ludwiga Wittgensteina“ (prípadne „istá práca jedného z najvýznamnejších filozofov 20. storočia“) a „Filozofické skúmania“. Keď porovnáme uvedené výrazy, môžeme tvrdiť, že výraz „Ludwig Wittgenstein“ je presnejší než výraz „jeden z najvýznamnejších filozofov 20. storočia“ (nevšímame si problematickosť, týkajúcu sa zmyslu výrazu „jeden z najvýznamnejších filozofov 20. storočia“), alebo že výraz „Filozofické skúmania“ je presnejší než výraz „istá práca Ludwiga Wittgensteina“?

Ak definujeme obsažnosť alebo úplnosť informácie tak, ako navrhuje J. Šeřfránek, potom je prvý výraz z každej dvojice obsažnejší. Presnejšie, veta obsahujúca prvý výraz z každej dvojice je obsažnejšia ako veta obsahujúca druhý výraz. Má však takéto chápanie obsažnosti nejaké výhody? Je individuový pojem, vyjadrený výrazom „Ludwig Wittgenstein“, obsažnejší než vlastnosť vyjadrená výrazom „jeden z najvýznamnejších filozofov 20. storočia“? Pochybujem o tom. Nejakú vetu by som za informatívne obsažnejšiu než inú považoval vtedy, keby bol obsah menej obsažnej vety (povedzme, propozícia, ktorú veta vyjadruje) súčasťou obsahu (propozície) obsažnejšej vety. Keď viem, že autorom uvedených citátov je človek, ktorý sa volal Ludwig Wittgenstein, nemusím na základe toho vedieť, že bol jedným z najvýznamnejších filozofov 20. storočia. Musel by som vedieť čosi, čo nie je súčasťou propozície „Autor uvedených citátov sa volal Ludwig Wittgenstein“, ani propozície „Autor uvedených citátov bol jedným z najvýznamnejších filozofov 20. storočia“, totiž, že Ludwig Wittgenstein bol jedným z najvýznamnejších filozofov 20. storočia.

Rozdiel je v tom, že jeden výraz označuje individuum a druhý výraz triedu indiividuí. Keď sa pýtame na meno autora, odpoveďou je veta, ktorá toto meno obsahuje. Keď sa pýtame, čím autor bol, odpoveďou je veta, v ktorej sa hovorí, že bol filozofom. Vzhľadom na danú otázku nemá význam považovať vetu, ktorá nie je odpoveďou na túto otázku, za menej obsažnú a vetu, ktorá na túto otázku odpovedá, za obsažnejšiu. Mohol by som teda tvrdiť, že vzhľadom na danú otázku vety (1)-(4) sú alebo nie sú odpoveďami.

Pokušenie považovať niektoré vety za presnejšie ako iné bez ohľadu na otázku, na ktorú majú odpovedať, sa nás zmocňuje najčastejšie vtedy, keď porovnávame vety navzájom medzi sebou. Porovnajme navzájom vety (1)-(4). Výraz „Ludwig Wittgen-

stein“ nám umožňuje identifikovať individuum, výraz „jeden z najvýznamnejších filozofov 20. storočia“ nám (s výhradami) umožňuje identifikovať triedu individuí. Veta, ktorá obsahuje prvý výraz, môže byť v *istom zmysle* presnejšia, veta obsahujúca druhý výraz, v *istom zmysle* menej presná. Ibaže: „Tu pôjde o to, čo nazývame 'cieľom“ ([5], 67).

Ak je cieľom identifikovať individuum, „spôsob akým nám je daný objekt“ je presný, ak pomocou neho príslušné individuum identifikujeme, resp. „trafíme“, ak si pomôžeme nižšie uvedenou analógiou. Ak daným spôsobom vieme identifikovať „iba“ triedu individuí, je tento spôsob *vzhľadom k cieľu* nepresný alebo menej presný.

Situácia je analogická súťaži v streľbe do terča. Cieľom je zasiahnuť stred terča. Ak je kruhový terč rozdelený na medzikružia a najvyšší počet bodov sa dáva za zásah do prostredného kruhu, víťazom sa stáva ten, čo získal najviac bodov. Najpresnejšie strieľal ten, čo získal najviac bodov. Prípadne, pokiaľ ide o jednotlivé zásahy, najpresnejší zásah by bol zásah do stredu terča. Treba podotknúť, že keby bolo cieľom trafiť terč, nie jeho stred, všetky zásahy do terča by boli rovnako presné.

Pritom záznam streľby jednotlivých súťažiacich by mohol byť vždy presný. Záznam presne zachytáva aj streľbu toho, čo strieľal najmenej presne.

Z rovnakého dôvodu môžeme považovať vetu

c) Hmotnosť telesa T_1 je 22,4 kg ($\pm 0,1$ kg)

za rovnako presnú ako vetu

d) Hmotnosť telesa T_1 je 22,4 kg ($\pm 0,05$ kg),

pričom meranie hmotnosti telesa T_1 je v prvom prípade menej presné než v druhom. Je veta d) obsažnejšia alebo „asertívne silnejšia“ ako veta c)?

Nepochopil som, ako to Paľo Cmorej myslel, keď napísal, že nepochopil, čo som chcel povedať zmienkou o jazykových hrách s nepresnosťou. Pokúsím sa teda napísať, čo som tým chcel povedať a dúfam, že Paľo zasa napíše, v akom zmysle použil výraz „nepochopil som“.

Podľa neho rôznosť týchto hier svedčí len o tom, že výraz „nepresný“ je viacznačný. Pokiaľ ide o jazykové hry s nepresnosťou, podotýkam, že som nezdôrazňoval *rôznosť* týchto „hier“, ale to, že vôbec existujú, a že niektorý z významov slova „nepresnosť“ je pre ne kľúčový. Navyše, nesúhlasím s tým, že „...ich rôznosť svedčí len o tom, že výraz 'nepresný' je viacznačný“ ([3], 66). Viem si predstaviť viacero jazykových hier s nepresnosťou, ktoré sa týkajú iba jedného druhu nepresnosti, napríklad viacznačnosti (ak ju pokladáme za druh nepresnosti). Takisto si viem predstaviť jeden druh jazykovej hry, v ktorom sa vyskytujú rôzne druhy nepresnosti.

Nerozumiem, v akom zmysle možno mať oprávnené pochybnosti o možnosti presne stanoviť pravidlá hier s nepresnosťou. Ak to má znamenať explicitne tieto pravidlá formulovať, neviem, prečo by to mal byť neriešiteľný problém, pretože v tomto prípade sa predpokladá, že tieto pravidlá existujú. Ak neexistujú, neexistujú ani „jazykové hry“ a nemá zmysel formulovať ich pravidlá. Ak takéto jazykové hry existujú, musia existovať aj ich pravidlá. Týchto pravidiel sa pridržame, aj keď možno implicitne. Tak

ako si môžeme zaspievať pieseň v molovej stupnici bez toho, aby sme vedeli čosi o stupniciach a trafiť do cieľa šípom bez toho, aby sme vedeli niečo o balistike. Napriek našej aktuálnej neschopnosti sa však ktosi zaslúžil o to, že existuje hudobná veda a balistika.

Nepotrebujeme „presné stanovenie pravidiel“, aby sme sa ich mohli „presne držať“. Aj o význame slova „presné“ vo zvrate „presné stanovenie pravidiel“ by sa toho dalo dosť napísať, ale radšej sa pokúsme o formuláciu pravidiel pre jeden typ jazykovej hry s nepresnosťou. Navrhujem, aby sme sa pokúsili stanoviť takéto pravidlá napr. pre druh jazykovej hry, známej pod menom „hádanka“.

Ešte predtým sa zahrám na priemerného literáta a ponúkam na ukážku takýto dialóg medzi mužom, ktorý prišiel neskoro domov a jeho partnerkou ovládajúcou (ako drvivá väčšina žien) jazykovú hru „výsluch“. Podotýkam, že muž (výnimočne) klame:

– Kde si bol včera večer?

– V kine. (Treba uviesť miesto, kde tohto nehanebného klamára pravdepodobne nevidel nikto známy prvej osoby!)

– A čo dávali?

– Nejakú americkú blbosť, už ani neviem ako sa to volalo. (Názov filmu treba povedať len v prípade krajného ohrozenia!)

– A v ktorom kine?

– V Charlie centre. (Výborný ťah! Je tam viac kinosál!)

– O čom to bolo?

– Ale o takom chlapíkovi, čo sa dostal do problémov a potom sa z nich pokúšal dostať. (Veľmi nezvyčajná filmová situácia...)

– Akých problémov?

– Ale tak ako vždy v takýchto filmoch, išlo o boj dobra a zla a o lásku hrdinu a hrdinky. (Namiesto poznámky citujem: „Ale ako vždy v takýchto filmoch...“)

– A kto hral hrdinu?

– Bol to nejaký americký herec, ale nie veľmi známy, nepamätám si jeho meno. (Opäť osvedčený trik! Nemenovať!) A prosím ťa, prestaň sa ma už vypytovať, bola to naozaj blbosť a nechce sa mi o tom hovoriť! (Impozantný záver!)

Dovolil som si tento dialóg komentovať v zátvorkách, pričom komentáre možno považovať za prvý pokus o stanovenie pravidiel tejto jazykovej hry. Rovnako by bolo možné komentovať aj taktické ťahy druhého účastníka (resp. účastníčky, aby si aj sexisti prišli na svoje) tohto dialógu.

Samozrejme, ak chce klamár zatajiť miesto svojho pobytu, má viacero možností. Nemusi čo najneurčitejšie opísať miesto, na ktorom sa naozaj nachádzal a ďalšie okolnosti, ktoré by mohli viesť k odhaleniu klamstva (kino, nejaká americká blbosť, neurčitý opis deja, nejaký americký herec atď.). Čiže buď neodpovedať na otázky, alebo odpovedať nepresne v zmysle úvah, uvedených v súvislosti s vetami o Wittgensteinových citátoch.

Mohol by trebárs čo najpresnejšie a najdetailnejšie opísať miesto, kde sa údajne nachádzal. Ale iba v prípade, keď si môže zvoliť miesto, na ktorom ho nikto nevidel, teda nepotrebuje svedka. A navyše, mal by mať akú-takú istotu, že ho nikto nevidel na skutočnom mieste. Nevie však, či by v tomto prípade išlo o jazykovú hru s nepresnosťou. Okrem toho by mohol napríklad odmietnuť odpovedať.

J. Viceník vo svojom príspevku [4] správne tvrdí, že podľa mňa každá z odpovedí (1) – (4) môže byť vzhľadom na príslušnú otázku presná alebo nepresná. Nespájam však presnosť či nepresnosť odpovedí z ich relatívnou obsažnosťou alebo relatívnou asertívnou silou. Nemôžem teda súhlasiť s tým, že „presnosť výroku... charakterizovaná predovšetkým prostredníctvom jeho obsažnosti“ ([4], 246) je mojim stanoviskom. V tomto ohľade súhlasím skôr s P. Cmorejom, ktorý nevidí zmysel takéhoto (t. j. spojeného s väčšou alebo menšou obsažnosťou) chápania presnosti ([3], 65). Ibaže nechápem, prečo mi P. Cmorej takéto chápanie presnosti pripisuje. Ak Paľo tvrdí, že výroky (1)-(4) sú rovnako presné, môžem s ním súhlasiť iba vtedy, ak povie, aké je kritérium ich rovnakej presnosti. O aký význam slova „presný“ mu vtedy ide?

Môžeme hovoriť o „asertívnej sile“ viet (1)-(4), ale neviem, ktorá z nich je „asertívne silnejšia“ než ostatné. A teraz konečne zopár hádaniek. Uvedené hádanky sú prevzaté z [2]:

(I) **Nerodí sa, nekrstí sa, a predsa spasený býva? (Tráva.)**

Ja verím všetko, čo k vereniu je, ale že Pánboh na nebi je, to neverím? (Pánboh neje.)

Tieto dve hádanky sú založené na dvojznačnosti slov (“spasený“ a „je“). Viacznačnosť možno považovať za druh nepresnosti.

(II) **Ktorý vták má na chvoste abecedu? (Vrabc.)**

Ktorý vták má na chvoste raka? (Straka.)

Tu ide o kombináciu viacerých druhov nepresnosti. Jednak sa využíva dvojznačnosť výrazu „na chvoste“ (znamená na časti tela, aj na konci niečoho), jednak sa nehovorí o *mene* vtáka (čiže o výraze „vrabc“ či „straka“), ale o vlastnosti (byť vrabcom či byť strakou). Okrem toho, výraz „vrabc“ nemá na konci abecedu ani len ako podvýraz, má tam iba „abec“.

(III) **Nežije, a predsa chodí a človeka dobre vodí? (Hodiny.)**

Čo beží bez nôh? (Čas.)

Opäť založené na viacznačnosti slov „bežať“ a „chodiť“.

(IV) **Pridaj, menšie je, odním, väčšie je. (Diera.)**

Reže sa to, varí sa to, pečie sa to, neje sa to? (Drievka na jaternici.)

V prvej hádanke sa úmyselne zamlčí, že pridávame a odnímame iné ako je to, k čomu pridávame či od čoho odoberáme.

(V) **Štyri oči, šesť nôh, dve papule, jeden chvost? (Jazdec na koni.)**

Osem skáče, štyri kláče, dva tlkáče a dva pomrdkáče? (Dvaja bijúci sa barani [nohy, rohy, čelá, chvosty])

Zámerný opis niečoho, čo pozostáva z viacerých samostatných celkov ako opis jedného celku.

(VI) **Vidíš ho, nezdvihneš ho, nevidíš ho, zdvihneš ho?** (Červivý lieskovec.)

Keď vidím, neodtrhnem, keď nevidím, odtrhnem? (Červivé jablko.)

Zámerné sa nerozlišuje videnie lieskovca (jablka) od videnia jeho červivosti.

Keď vody nemá, vodu pije, keď vodu má, víno pije? (Mlynár.)

Okrem dvojznačnosti výrazu „mlynár má (resp. nemá) vodu“ sa tu zvraty „vodu pije“ a „víno pije“ používajú v prenesenom význame („mať sa zle“, „mať sa dobre“). Predstavte si, že by vám niekto položil takúto hádanku: V ktorom mene nejakého vtáka je na konci skupina písmen „abec“? Alebo by sa vás opýtal, či Pánboh na nebi niečo konzumuje. Alebo by sa spýtal, o čom sa hovorí, že ide alebo beží, pričom nejde o živého tvora? Alebo, napríklad, koho živobytie závisí od stavu vodnej hladiny? Považovali by ste to ešte za hádanku?

LITERATÚRA

- [1] CMOREJ, P. (1970): Ideál a možnosti exaktnosti. In: *Filozofia* XXV, č. 1, 47-59.
- [2] DOBŠINSKÝ, P. (1993): *Slovenské obyčaje, povery a čary*. Bratislava.
- [3] Úsilie o exaktnú filozofiu. In: *Organon F* 1, 1994, č. 1, 43-78.
- [4] VICENÍK, J. (1994): Filozofia, veda, metodológia vied a exaktnosť. In: *Organon F* 1, č. 3., 238-249.
- [5] WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*. Bratislava 1979.